

УДК 72/01: 728.6 (477)

Романа **Кюнцлі**

кандидат філологічних наук,
доцент Львівського національного
аграрного університету

Громадський центр як культурно-духовний осередок українського села

Анотація. Основний структурний елемент українського села – громадський центр – завжди був місцем концентрування суспільного життя, культурно-духовним і сакральним осередком сільського поселення. У період національного та культурного відродження українського села його роль набуває особливого значення як обов'язкової складової архітектурного середовища культурно-мистецького простору України.

Ключові слова: сільський громадський центр, місце концентрування суспільного життя села, культурно-духовний та сакральний осередок села.

Постановка проблеми. Громадський центр – місце концентрування суспільного, політичного та культурного життя населення, де розташовані будівлі та споруди, які утворюють єдиний архітектурно-композиційний центр села і в утилітарному, і в духовному значенні. Непомірна гігантomanія будівель і споруд, непродумана кооперація підприємств громадських центрів перспективних сіл і відсутність таких у малих селах ставить проблему реконструкції та будівництва сільських центрів першочерговою у містобудівній політиці українського села.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над питаннями дослідження українського села працювали в різні часи Х. Вовк, В. Самойлович, А. Данилюк, С. Макарчук і багато інших. Проблемами архітектурно-планувальної реконструкції, покращення та підвищення естетичної виразності сільських поселень і їхніх структурних елементів Ю. Соломін, С. Соколов, Г. Лоїк, І. Віншу, А. Степанюк. Зміни, що відбуваються в архітектурно-просторовій організації українського села, його архітектурному середовищі потребують подальшого вивчення проблеми.

Постановка завдання. Порушення унікальних традицій об'єм-

но-просторових вирішень громадського центру українського села в радянські часи призвели до змін в усталеній композиційній структурі села. Тільки у відновленні унікальності архітектурно-планувальних вирішень, гармонійному поєднанні традиційного та універсального можливо повернути громадському центру роль культурно-духовного та сакрального осередку в процесі відродженні українського села. Творче переосмислення унікальних рис української народної архітектури, побудови громадського центру села, втілення їх у нових формах і матеріалах – завдання для сучасних архітекторів.

Виклад основного матеріалу. Найважливішим структурним елементом у архітектурно-планувальній та об'ємно-просторовій композиції українського села завжди був громадський центр. З давніх часів у селі в центральній частині був майдан, який традиційно забудовували такими спорудами: церква, дзвіниця, плебанія, корчма, сільська школа. При вирішенні громадського центру народні майстри намагалися основну споруду церкву – розташувати на найвищому, найкрасивішому місці села. Церква завжди була домінантою сільського поселення, мала яскравий індивідуальний силует, а вся забудова села візуально підпорядковувалася цьому головному орієнтиру.

Територія навколо церкви або будівлі громадського самоуправління, які розташовували біля площі, традиційно в Україні вважалася центром села. В окремих етнографічних районах України (Бойківщині, Гуцульщині, Лемківщині) композиційне виділення центру було відсутнє, що спричинено особливостями рельєфу.

Культову споруду – церкву – розташовували переважно в центрі села, поблизу дороги або зручного проїзду, біля неї кладовище та будинок священика [1, с. 223].

Архітектурно-планувальна композиція сільського поселення – це гармонійна єдність усіх складових його частин і елементів, принципів і закономірностей їх організації. А оскільки село – утворення відносно невелике й сприймається загалом, основне враження від такого сприйняття дає його візуальний силует, створений через основний структурний елемент – громадський центр із церквою, яка виділяється серед забудови на тлі агроландшафту.

Велике композиційне навантаження архітектурно-просторової структури українського села в усі часи мала церква. У старовин-

них поселеннях Галичини церква була центральною будівлею. Вона стояла на майдані, була домінантою громадського центру, становила символ і оберіг кожного села. Якщо й надалі розглядати центральний майдан старого галицького поселення, можна побачити будівлю, яка мало чим відрізнялася від селянської хати, але була більшого розміру й дбайливіше доглянута. Ця будівля розташована найчастіше біля церкви й має назву плебанія, резиденція, парафіяльний будинок або просто житло священика. Із церквами в Україні, як і в інших країнах, тісно пов'язані й кладовища, що раніше переважно розташовувалися коло церков, а в Галичині дуже часто є біля них і сьогодні. При вирішенні громадського центру народні майстри завжди намагалися основну його споруду (церкву) розташувати на найвищому місці села, щоби вона була домінантою поселення, а вся система візуально підпорядковувалася цьому головному орієнтиру, мала порівняно великий об'єм, вертикальність і яскраву індивідуальність силуету [2].

Вплив на архітектурно-просторове вирішення українського села загалом та громадського центру зокрема мали природні умови. При цьому природний ландшафт виступав як рівноправна складова архітектурно-просторової композиції громадського центру. Тому центри здебільшого відкриті, частина забудови периметру площі зазвичай відсутня, на неї розкривається панорама ставка, озера або річки. Села з такими центрами розташовані на схилах пагорбів, а високі точки рельєфу підсилені висотними домінантами – церквами. Одним з визначних елементів у композиційному середовищі села та громадського центру були зелені насадження. Важко уявити традиційне українське село без належного озеленення. Старе село завжди асоціюється із садибами, оточеними садками, які створюють своєрідний затишок і комфорт, притаманний сільським поселенням.

Установи та заклади, які виконували відповідні функції в будівлях та спорудах громадського центру українського села, задовольняли різноманітні потреби та запити сільських мешканців: адміністративні, торгові, побутові, духовні, культурні, розважальні та інші. Громадський центр українського села разом із задоволенням утилітарних потреб населення завжди був осередком культурно-духовного та суспільно-політичного життя.

Містобудування в Україні ще з часів Київської Русі велося відповідно до будівельних канонів, норм і відповідної літератури,

зокрема, «Кормчої книги», де були викладені закони побудови вулиць і майданів. Будівництво сільських громадських центрів мало свої традиції, які передавалися майстри з покоління в покоління, при цьому набутий досвід вдосконалювали.

Уявлення про громадський центр і в'їзд у село можна сформулювати з твору відомого українського антрополога, етнографа, археолога, професора Федора Вовка «Студії з української етнографії та антропології»: «В'їзд до села також має свою браму, коли не є в буквальному розумінні цього слова, то принаймні у вигляді куріня чи будки, де живе сторож, найчастіше якийсь старий чоловік, – царинний дід, бо ж в'їзд до українського села звичайно звуть цариною...» [3, с. 121]; «Центр села являв собою вигін, цебто сільську площу, на якій найчастіше знаходяться: зборня, одна-дві крамниці, корчма чи шинок, який заступила була так звана «монополь», школа і, нарешті, церква з домом для причту – попівством чи плебанією тощо. Раніше коло кожної церкви був ще шпиталь, де жили старі люде на кошт громади... Зборню завше ставлять ганком на площу або на вулицю, крамниці іноді вже будують збудовані з цегли під залізним дахом, але іноді переховують ще і свій первісний тип. Найбільші зміни, явна річ, сталися з корчмами, що тепер майже цілком зникли або перетворились у заїзди; підлягали змінам також і школи, що для них майже скрізь поставлено нові будинки...» [3, с. 121-122].

Неодмінним елементом архітектури та суспільного життя села цього періоду були корчма, шинок або корчма-заїзд. Шинки були тільки в містечках і великих селах, виконували функції сучасних барів і клубів. Такі заклади були центром громадського життя. Сюди приходили охочі потанцювати, випити, просто повеселитися. Це було місце, де селяни обговорювали господарські справи або, забуваючи про щоденні клопоти, розважались за чаркою. Корчма-заїзд, на відміну від шинку, розташовувалася на роздоріжжях чи на околицях сіл при дорозі, виконувала функції теперішніх готелів. Тут був менший вибір страв, але існувало більше приміщень для відвідувачів, можна було переночувати. У центральних селах Галичини обов'язково був будинок сільського управління, переважно на майдані, поблизу церкви чи школи. Традиційне сільське громадське управління складало сільський схід, староста, збирачі податків та інші. Сільське управління підпорядковувалося волосному. Така будівля називалась волостю.

На прикладі волості в с. Великі Дедеркали, що на Тернопільщині, можна з'ясувати, що така будівля в плані складалася з трьох основних частин: сіней, квартири писаря, канцелярії з кімнатою для мирового. У XIX ст. такі будівлі були вже двоповерховими, з потинькованими стінами ззовні й зсередини, дах двосхилий під бляхою.

У сільській місцевості Галичини дбали про освіту дітей, тому школа була обов'язковою спорудою в системі забудови села. Сільська школа пройшла еволюцію розвитку від простого будинку хатнього типу до спеціальної будівлі, що виділялася серед іншої забудови села [4]. Проте на початку XIX ст. російський уряд став робити все можливе для того, щоб викоринити освіту на селі, запроваджуючи урядові школи з однотипною організацією, з однаковими програмами й вимогами русифікації українського народу. У Галичині ж подібну політику вели Австро-Угорщина та Польща. Слід наголосити, що традиції влаштування громадського центру в селі, зосередження біля нього будівель громадського призначення розвивались і збереглися до сьогодні [5].

Незважаючи на те, що сільські поселення в Україні розташовані в необмеженому просторі, в оточенні лісів, полів, село та його основні структурні елементи, зокрема громадський центр, вирішувались гранично економічно. Це диктувалося і з точки зору економії землі, і природженим чуттям масштабності народних майстрів. Необхідно відзначити, що навіть у великих сільських поселеннях розмір відкритого простору майдану не перевищував 0,4 га.

У радянський період українські села зазнали цілеспрямованої перебудови, особливо це стосувалося таких структурних елементів сільських поселень як виробнича зона та громадський центр. У громадському центрі змінилися акценти щодо основної будівлі, церква була витіснена будинком культури, який став центром композиційного ядра села. Змінився візуальний силует сільських поселень, у якому церква вже не була основною спорудою, домінантою, що було не характерним для українського села. Сьогодні, у період відродження духовності в Україні відбувається відновлення традиційного архітектурного середовища сільських поселень з характерним для нього візуальним силуетом.

Висновки. Національне відродження, повернення до витоків культури та духовності вимагають змін у матеріально-просторовому відображенні суспільного життя народу України. На

селі склалися такі умови, при яких забудова громадських центрів сільських поселень радянського періоду різко контрастує зі старою частиною, створює дисгармонію в архітектурному середовищі села. Постає вимога, щоб нова забудова, відрізняючись зовнішнім вирішенням, за масштабом і архітектурно-художніми й естетичними якостями відповідала історичній забудові й традиціям народної архітектури.

Щоби повернути громадському центру його духовно-культурне та сакральне значення в архітектурному середовищі села культурно-мистецького простору України, необхідно:

1. Повернути традиційний візуальний силует українського села з домінантою церкви, що має не менше значення для самоствердження української нації, ніж відновлення її культурно-мистецької пам'яті.

2. У проектах територію громадського центру села передбачати як місце зосередження суспільного життя. З давніх-давен центри сільських поселень в Україні служили для громадських потреб – тут збиралися всі мешканці для вирішення найважливіших питань.

3. Використовувати природний ландшафт місцевості та забезпечувати зв'язок будівель і споруд з природою. Завжди в природному середовищі народні зодчі знаходили джерело краси для центру села. Будівлі й споруди необхідно наближати до найбільш виражених елементів ландшафту, які є найвизначнішими на місцевості.

4. Забезпечити контактність будівель і споруд громадського центру між собою та з прилеглими територіями й елементами благоустрою. Якщо розглянути об'ємно-просторові та планувальні вирішення багатьох об'єктів української народної архітектури (культурного та громадсько-побутового характеру), можна побачити, що закритий об'єм цих будівель оточений перехідними (буферними) елементами – винесені входи, галереї, ганки, переходи. Принцип контактності можна здійснювати і присутністю висунених з об'єму елементів-зв'язків, і гнучкістю плану будівель, влаштуванням напіввідкритих приміщень.

5. Урізноманітнити архітектурно-планувальні та композиційні вирішення будівель і споруд громадських центрів сільських поселень. Застосовувати композиційні прийоми: центр «острівного» розташування головної будівлі в оточенні іншої забудови;

центр на березі річки з вільною забудовою; центр у вигляді головної вулиці та ін.

6. Турботливо ставитись до відкритого простору, у тому числі до розмірів площі центру села, що дасть змогу економії затрат при будівництві та експлуатації, а також досягнути гармонії та масштабності.

1. Етнографія України [Текст] : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / ред. С. А. Макарчук. - 2-ге вид., перероб. та доп.. - Л. : Світ, 2004.. - 520 с. : іл.
2. Виншу И.А. Проблемы преемственности архитектурных традиций сельских поселений / И.А. Виншу // Архитектурно-планировочная организация сельских населенных пунктов: межвуз. сб. научн. тр. – Куйбышев, 1988. – С. 61-86.
3. Вовк Ф.К. Студії з української етнографії та антропології / Ф.К. Вовк. – К. : Мистецтво, 1995. – 335 с. : іл.
4. Данилюк А. Поклонися народному зодчому / А. Данилюк. – Львів : Свічадо, 1995. – 63 с.
5. Степанюк А. Традиції та нові тенденції проектування громадських центрів сільських поселень в сучасних умовах / А. Степанюк, Р. Кюнцлі // Вісник ЛНАУ. – 2013. – С. 133-141.

ANNOTATION

Romana Kiuntzli. Public cultural center as spiritual core of Ukrainian village and its historical development. The main structural element of Ukrainian village is community center. It has always been a place of concentration of social life, cultural, spiritual and sacred core of the rural settlements. In modern time of national and cultural revival of Ukrainian village, its role as an integral part of the architectural environment of cultural and artistic space of Ukraine is particularly important.

Keywords: rural community center , place of concentration of social life of the village , cultural, spiritual and sacred center of the village.

АННОТАЦІЯ

Романа Кюнцлі. Общественный центр как культурно-духовный центр украинского села в его историческом развитии. Основной структурный элемент украинского села – общественный центр, всегда был местом концентрации общественной жизни, культурно-духовным и сакральным центром сельского поселения. В современный период

національного і культурного відродження українського села його роль набуває особливого значення як невід'ємного елемента архітектурної середовища культурно-художественного простору України.

Ключові слова: сільський громадський центр, місце концентрації громадського життя села, культурно-духовний і сакральний центр села.